

KUR'AN IŞIĞINDA İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİSİNİN RUH SAĞLIĞI AÇISINDAN ÖNEMİ*

Yrd. Doç. Dr. Naci KULA**

Giriş:

İnsanoğlu anlayan ve anlamlandıran bir varlıktır. Kim olduğunu, ne olduğunu, etrafında olup biteni anlamak ister ve anladıklarını anlamlandırarak kendisi ve çevresindekilerle ilişki kurmaya çalışır. Dünyaya geldikten sonra duyu organları ile dış dünyayı anlamaya çalışır; etrafındaki nesnelere eline alır, ağzına götürür ve onları tanımak gayretindedir. Etrafındaki herhangi bir sese yönelerek ona tepki verir ve onu anlamak ister. Farklı büyüklükte ve renkte olan nesnelere yada varlıklar öncelikli olarak ilgisini çeker. Böylece dünyaya geldikten sonraki ilk dakikalardan itibaren insanoğlu içinde bulunduğu ortamı tanımaya çalışmaktadır. Bu tanıma çabası aynı zamanda onun içinde bulunduğu ortamla bir ilişki içinde olmasını da sağlar. Çünkü birey etrafındakileri tanımakla kalmaz onların yaşamındaki yerini ve önemini de belirlemeye çalışır. Başta varlığını borçlu olduğu ailesini tanıyıp ve onların kendi yaşamındaki yerini, önemini kavrar. Bu anlamlandırma ile birlikte onlarla olan ilişkisini de belirlemeye çalışır. Bu belirlemede insanın içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamın büyük katkısı bulunmaktadır. Çünkü insan ilk bilgileri, davranışları ailesinden öğrenmeye başlayarak zamanla toplumsal bir takım değerlerle hayatını sürdüreceği zengin bir birikime ulaşır. Bireyi büyük ölçüde içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortam biçimlendirmeye başlar. Bu arada birey zaman zaman bazı değerleri, normları da sorgulamaya çalışır, bir kısmını kabul ederken bir kısmını da reddeder. Böylece insanın kendisi ve etrafındaki varlık ve nesnelere anlama, tanıma ve anlamlandırma, çabası sürüp gider. Aynı zamanda bu çaba, bireyin kültür dediğimiz onu diğer varlıklardan ayıracak olan maddi ve manevi nitelikteki bazı şeyleri üretmesini de beraberinde getirir. İnsan tanıdığı, kavradığı şeyleri anlamlandırarak, onlardan bir şeyler üreterek “kültür” oluşturur. Bir anlamda insanın ortaya koyduğu eserler, ürettikleri, onun çevresiyle olan ilişkisinin de tabii bir sonucudur denilebilir. Zira insan etrafında bulunan, onu kuşatan, içinde bulunduğu ortamı oluşturan çevresiyle sürekli etkileşim halindedir. Çevresinden etkilenmekte ve çevresini de etkilemektedir. Bu etkileşim, bireyin yeni bir çevre oluşturmasını da sağlamaktadır. İşte oluşturulacak olan fiziksel ve sosyal çevre, insanın içinde bulunduğu ortamla nasıl bir ilişki kurduğunu ya da kurması gerektiğini de gösterecektir. Çünkü oluşturulan fiziki ve sosyal çevre insanın tabiat ve toplumla kurduğu ilişki biçimine göre şekillenecektir. Dolayısıyla insanın çevresiyle nasıl bir ilişki kurması gerektiği ile ilgili önemli bir soru ile karşılaşmaktayız.

İnsanoğlunun kendisini, hayatını ve etrafındaki olup biteni anlama çabasına bilim, ideoloji ve dinler katkıda bulunur. Bilim ölçülebilir, gözlenebilir ve incelenebilir olanların nasıl olduğunu açıklamaya çalışırken ideolojiler ve özellikle dinler de niçin sorusuna cevap vermeye çalışır. Din insanın niçin yaratıldığını, yaratılışının gayesini, varlıkla olan ilişkisinin hangi amaç çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiği vb. hususlar da bazı açıklamalar getirir. Çünkü dinin de önemli amaçlarından biri insanın mutluluğudur, huzurudur. Bu nedenle insanın içinde bulunduğu ortamla olan etkileşimi sonucu oluşturacağı fiziki ve sosyal çevresinin onun mutlu olmasını sağlayacak şekilde olabilmemesi için çevresiyle olan ilişkisinin nasıl olması gerektiğinin üzerinde durulması gerekmektedir. Tabiatla, diğer varlıkla ve diğer insanlarla bireyin ilişkisi nasıl olmalıdır, bu ilişki hangi ilkeler dikkate alınarak gerçekleşmelidir vb. soruların cevapları, bireyin mutlu olacak ya da birçok sorunla karşılaşabilecek bir çevre oluşturmasına neden olabilecektir. Bu açıdan dinimizin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de insanın çevresiyle olan ilişkisinde hangi ilkeler dikkate çekildiğini incelemek istiyoruz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de insanın varoluş amacı olarak belirtilen “Allah'a kul olma” dünya hayatındaki onu kuşatan ortam, çevre içerisinde gerçekleşeceğinden bu çevre olan ilişkisi ve bu ilişkinin düzeyi önem kazanmaktadır. Bu nedenle insanı kuşatan, onun muhatap olduğu varlıklarla kuracağı ilişkide nelere dikkat etmesi gerektiği, hangi ilkeler ışığında bu ilişkiyi gerçekleştirmesinin uygun olacağına ilişkin bilgileri de incelemek, araştırmak gerekmektedir. İşte biz bu çalışmamızda insanın çevresiyle olan ilişkisini belirlerken dikkate alınması gereken ilkeleri Kur'an ışığında inceleyerek, insanın çevresiyle kurduğu ilişkide bu ilkelerin onun ruh sağlığını korumada nasıl yardımcı olacağını ele almak istedik.

Önce Kur'an ışığında insanın muhatap olduğu, onu kuşatan varlıkların ya da içinde bulunduğu ortamın neler olduğunu ele almak istiyoruz. Çünkü insan, dünyadaki yaşamında kendisini kuşatan, muhatap olacağı

* Kur'an ile ilgili yapılan çalışmalarda Kur'an'dan yararlanılarak konunun araştırmacı tarafından incelenmesi sözkonusu olduğundan; biz bu çalışmamızda “Kur'an Işığında” ifadesini kullandık.

** Gazi Üniversitesi, Çorum İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

varlıkları ve içinde bulunduğu ortamla ilgili bilgi sahibi olursa o ortam ve varlık ya da nesnelere olan ilişkisine de o oranda özen gösterecektir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de insanın yaşayacağı ortam ile ilgili olarak bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler onun mevcut ortamla kuracağı ilişkinin sağlıklı olmasına yardımcı olacak gayeye yönelik tanıtıcı bilgilerdir. Onların özellikleri ve nasıl oldukları ile ilgili bilgiler ise insanın kendi araştırması ve incelemesine bırakılmıştır.

1- KUR'AN IŞIĞINDA İNSAN VE ÇEVRE İLİŞKİSİNİN ALANI

İnsanoğlu tek başına hayatını sürdüren bir varlık değildir. Öncelikle bir aile ortamında bir yandan ihtiyaçları karşılanarak gelişimini sürdürürken, diğer yandan da aile ve toplumdan öğrendikleri ile sosyal bir varlık olmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda insan ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamını devam ettirmek için tabiatı yararlanmakta ve doğadaki varlıklardan istifade etmektedir. İnsanın içinde bulunduğu ortamla olan bu ilişkisi, onun istediği şekilde bu ilişkiyi gerçekleştirmek yerine bazı görev ve sorumluluklarını göz önünde bulundurarak sürdürmesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü keyfi davranmak, ilişkiye zarar verebileceği gibi, belli bir zaman sonra ilişki içindeki varlıklardan birinin diğerine de hakim olmasına yol açabilir. Bu nedenle ilişkinin sağlıklı yürüyebilmesi belli görev ve sorumlulukların bilinmesi, dikkate alınması ve gereği gibi uygulanması ile mümkündür.

İnsanoğlunun yeryüzündeki yaşam serüveninde ilişki içinde olabileceği ortam ve varlıklara karşı görev ve sorumlulukları kendisine dinler vasıtasıyla da hatırlatılarak, varoluş amacına uygun davranmasına yardımcı olunmuştur. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de insanın dünya hayatındaki yaşamı süresince kendisinin muhatap olacağı varlıklara karşı görev ve sorumlulukları, o varlıklar ya da ortamlara dikkati çekilerek hatırlatılmıştır. Öncelikli olarak insanın yeryüzüne halife olarak gönderildiğine dikkat çekilerek, konumu belirlenmiştir. İnsan, yeryüzüne Allah tarafından Muhammed Esed'in ifadesiyle yeryüzüne sahip çıkacak, mülkiyeti kendisine emanet edilmiş bir varlık olarak gönderilmiştir.¹ "İnsanın halife olma niteliği Allah'a kulluk etmesiyle tamamlanır. İnsan, Allah'ın bir kuludur ve bunun için ona itaat etmelidir. Allah'ın kulu olarak O, Allah'a karşı pasif olmalı ve üst alemde olan lutfu ve inayeti alabilmelidir. Allah'ın halifesi olarak O, dünyada aktif olmalı, kevnî uyumu devam ettirmeli" ve rahmeti yaymalıdır. Çünkü insan yeryüzü düzeninde merkezi bir konuma sahip bir varlık olma hasebiyle (rahmetin) yayılmasında aracıdır.

Bir başka ifadeyle halife sıfatıyla yeryüzüne gönderilen varlık olarak insan olmak demek, halifetullah konumunun gerektirdiği mesuliyetin şuurunda olmak demektir.² Kur'an, insanın yeryüzündeki konumuna dikkat çekerek dünyadaki hayatında nasıl davranması gerektiğini ve yeryüzündeki varlıkla olan ilişkisinde bu temel misyonunu göz önünde bulundurmasını hatırlatmaktadır. İnsan bu konumunu unutarak davrandığında da büyük ölçüde Kur'an'ın tanımladığı, "heva ve hevesini ilah edinen" (45/23) bir konum içinde bulunduğu dikkat çekilmektedir. Kur'an'ın insanın yeryüzündeki serüveninde kendisine hatırlatılan misyonu ile insan-Allah ilişkisinin de belirli ölçüleri verilmeye çalışılmaktadır. Yeryüzü kendisine emanet edilerek ona sahip çıkacak olan insan; bu görev ve sorumluluğunu Allah'ın kulu olarak, O'nunla ilişkisini sürdürmek suretiyle gerçekleştirirken diğer yandan da kendi iradesini yeryüzüne sahip çıkacak şekilde kullanmalıdır. Aksi takdirde Allah'tan kopuk bir yeryüzü yaşamı, insani, heva ve hevesini ilah edinen bir varlık olmaya sevk etmektedir. Bununla birlikte insan, sorumluluğu üstlenerek davranmalı, ancak bu sorumluluk ve görev bilincini, Allah'a havale eden "ben" olmanın getirdiği tüm sorumlulukları Tanrı'ya yükleyerek sorumsuz ve "kaderci" bir varlık³ pozisyonunun dışında Allah'ı da dikkate alarak gerçekleştirmelidir.

Kur'an'da insanın yeryüzündeki konumu kendisine hatırlatılırken onun muhatap olduğu veya olması gereken varlık olarak Allah'a dikkat çekilmektedir. İnsanın, ontolojik ilişki çerçevesinde özellikle muhatap olduğu, ilişki kurması gereken varlık Allah'tır. Çünkü kendisini yaratan ve yeryüzüne varis kılan O'dur. Aynı zamanda insanın ilk yaratılışında Allah'ın ilahlığına şahitlik ettiği (7/172) kendisine hatırlatılarak Allah-insan ilişkisi vurgulanmaktadır. Ayrıca Allah'ın muhit sıfatıyla herşeyi kuşattığına da işaret edilerek⁴ insanın ilahi muhite gark olduğu da ifade edilmektedir. Allah'ın herşeyi kuşatan yönü, muhit olma özelliği insan ve varlık açısından son derece anlamlıdır. Çünkü muhit kelimesi, çevre manasına da gelmektedir.⁵ Allah, insan ve varlığı kuşatan, onların ilişkide olduğu bir çevreyi de oluşturmaktadır. Zira çevre, en geniş anlamıyla insanın içinde yaşadığı maddi ve manevi ortamdır.⁶

Bundan dolayıdır ki Kur'an'da insanın muhatap olduğu varlıklar ve dikkate olması gereken, onu kuşatan ortamlar üzerinde durulmuştur. İnsanı kuşatan, onun çevresini oluşturan varlık olarak Allah, insana hatırlatıldıktan sonra, dikkat çekilen diğer varlık alanı da Tabiatır.

"O, göklerde ve yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir" (45/13) ayetiyle Tabiat alanına işaret edilmektedir. Bu ayetle aynı zamanda insanın bütün canlı varlıklar arasında sadece kendisine, içinde bulunduğu tabiatı bilinçli şekilde kullanma yeteneği ile donatıldığı hatırlatılarak insan-tabiat ilişkisinin

¹ Bkz. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, s. 11-12.

² Nasr, "İslam ve Çevre Bunalımı", çev; Mevlüt Uyanık, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c.IV, s. 3, s. 161.

³ Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji, İnsanın Yeryüzü Serüveni*, s. 4.

⁴ Allah'ın muhit sıfatına işaret eden ayet için Bkz. 4/126.

⁵ Nasr, *a.g.m.*, s. 158.

⁶ Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, s. 15.

çerçevesi de belirtilmiştir. Bu çerçeve, Allah'ın insanı böyle bir özellikle donattığına dikkat çekilerek ifade edilmekte ve insanın tabiatla muhatap olduğu ancak bu tehlikenin Allah-insan-tabiat eksenini etrafında gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de tabiatla yer alan varlıklara birtakım vesilerle de değinilerek; hem tabiat tanıtılmaya çalışılmakta, hem de insanın tabiat karşısındaki sorumluluğunu, yeryüzünde halife olma özelliğine uygun şekilde gerçekleştirmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Mesela 13/3 ve 4. ayetlerde, yeryüzündeki dağlardan vadilerden akan nehirlerden ve yeryüzünde her türlü bitkiden iki cins yaratılmasından, su ile sulanan üzüm bağlarından, ekinlerin, hurma ağaçlarının birbirinden farklı olduğundan bahsedilerek, bunları varedenin Allah olduğu hatırlatılmakta aynı zamanda bunlar üzerinde düşünüp birtakım dersler çıkarılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Aynı şekilde 16/7. ayette de Allah'ı inkar edenlerin kuşların boşlukta nasıl uçtuğuna bakmaları gerektiğine işaret edilerek hem tabiatla varlık tanıtılmakta hem de Allah-insan-tabiat ilişkisine dikkat çekilmektedir.

İnsanın içinde bulunduğu ortamı oluşturan, onun çevresinde yer alan bir başka varlık alanı ise diğer insanlardır. Kur'an-ı Kerim'de toplum hayatından ve beşeri ilişkilerden bahseden ayetler⁷ dikkate alındığında insanın çevresini oluşturan bir başka unsurun, kendisi dışındaki diğer insanlar olduğu ve insanın sosyal bir çevreyle de kuşatıldığını görmekteyiz.⁸

İnsanı kuşatan ve ilişki içinde olduğu bir çevresi de insanın kendisidir.⁹ İlk inen ayetden itibaren insanın kendisine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda insanın kendi nefsinde, zatında da Allah'ın varlığını gösteren ayetler (51/21;) olduğuna dikkat çekilerek İnsan-Allah ilişkisi vurgulanmaktadır. Zira insanın sahip olduğu özelliklerin onun yaratılış mucizesi olarak Allah'ı hatırlamasına O'nun kudretini farketmesini sağlayacak nitelikte olduğuna işaret edilmektedir. Böylece Kur'an'da insanın kendi varlığına vurgu yapılarak insan-Allah ilişkisine dikkat çekilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de belirttiğimiz insan-çevre ilişkisi çerçevesinde insanın dikey ve yatay ilişki boyutu, Allah-insan/insan-Allah boyutuyla dikey, insan-tabiat, insan-insan, boyutuyla yatay şekilde kurulmaktadır. Bu ilişki düzlemi Kur'an'da insana hatırlatılarak onu kuşatan varlık alanı, muhatap olduğu varlıklar tanıtılmakta ve onlarla ilişki boyutu gösterilmektedir. İnsanın bu ilişki düzlemini sağlıklı gerçekleştirmesi açısından da dikkat edilmesi gereken bazı ilkeler de Kur'an'ı Kerim'de değinildiğini görmekteyiz.

2. KUR'AN IŞIĞINDA İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİSİNİ BELİRLEYEN İLKELER

İnsanın yeryüzündeki serüveninde varlıklarla olan dikey ve yatay ilişkisini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmesi ve mutlu, erdemli bir hayat sürdürebilmesi için bazı ilkeleri dikkate alması gerekir. Zira bu ilkeler, hem onun diğer varlıklarla olan ilişkisini sağlıklı bir şekilde yürütmesine yardımcı olacaktır, hem de çevresiyle barışık, mutlu bir çevreye sahip bir insan topluluğunun oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu açıdan Kur'an ışığında insan-çevre ilişkisini belirleyen temel ilkeleri şöyle sıralayabiliriz.

a-Varoluşun ve Yaratılışın Anlamı İlkesi: Yerde ve gökte yaratılan, varolan her şey, bu yaratılışın gayesi içerisinde davranmak durumundadır. Çünkü varolan her şeyin bir amacı gayesi vardır. Fatır suresi 38-39. ayetlerde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir. “Biz gökleri ve yeri ve ikisi arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları ancak ve ancak bir gayeyle yarattık. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler”. Bir başka ayette de Cenab-ı Hak, “Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak bir gayeyle ve belirli bir süre için yarattık; inkâr edenler uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmekteydiler” (46/3) buyurarak varlığın bir gayeye matuf olarak yaratıldığına dikkat çekmektedir.

Varlıkların yaratılış gayesi de Kur'an'da çok veciz bir şekilde şu ayetle vurgulanmıştır. “ Yedi gök ile yer ve onların içinde yer alan her şey O'nu tesbih eder, (anar). Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlamazsınız, O hakimdir, Bağışlayandır”. (17/44)

Bu ayette varlıkların yaratılış gayesinin Allah'ı tesbih etmek, anmak olduğunu görmekteyiz.¹⁰ “Allahı zikretmek onu herşeyde görmek ve kuşatıcı olarak onun hakikatini hissetmek demektir. Gerçekten çevre krizine, insanı kuşatan ve hayatını idame ettiren hakiki “çevre” olarak Allah'ı görmeyi reddetmesinin sebep olduğu söylenebilir. Çevrenin tahribi, çağdaş insanın ilahi çevreden koparılmış olmasının sonucudur” diyen Nasr, çevre krizinin temel nedeni olarak insanın yaratılış amacına yabancılaşmasını görür.¹¹

Tabiat ve onun içindekiler, insana her yönüyle Allah'ı hatırlatan kendisi gibi Allah'ın bir mahluku olan ve yaratıcısına ibadet eden, rızıkını temin ettiği, kendisinin de içinde yaşadığı ve israf edilmesi haram olan bir varlıklar alemidir.¹²

⁷ İnsanın toplum hayatından ve beşeri ilişkilerinden bahseden ayetler arasında; 2/83, 177, 215; 3/149; 4/85; 17/23-25; 24/27,25,54,59,61; 33/53; 49/12 sayılabilir.

⁸ Sosyal psikolojide insanın çevresi fiziki (tabiat) ve sosyal çevre olarak iki kategoride incelenmesidir. Bkz. Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 304 vd.

⁹ İnsanın kendisinin de çevre kapsamında yer almasıyla ilgili Bkz., Musa Tosun, “*Psikolojik Açıdan Çevre ve İnsan*” (*İnsan ve Çevre*)s. 55.

¹⁰ Çevrenin Korunmasında İslami açıdan varlıkların Allah'ı tesbih etmesi gereğinin önemi açısından Bkz.; İbrahim Özdemiş, *Çevre ve Din*, s. 127-128.

¹¹ Nasr, Aqm, s. 158. Ayrıca Çevre Probleminin Manevi Menşee'e dayandığıyla ilgili Bkz.; İbrahim Canan, *Ayet ve Hadislerle Çevre Ahlakı*, s. 24 vd.

¹² İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, s. 11; Ali Rıza Temel, *İslam'a Göre İnsan Çevre İlişkisi*” (*Çevre ve İnsan*). s. 72-73; Bayraktar, a.g.e., s. 35-36.

Günümüz insanı acaba tabiatı bu şekilde mi görmektedir? Yoksa onu mutlak sahibi olarak mı algılamaktadır? Nitekim çevre sorunları konusunda pek fazla işlenen “Çocuklarımıza temiz bir çevreyi miras olarak bırakmalıyız” teması, günümüz insanının tabiatı adeta mutlak sahibi imiş gibi algıladığını göstermektedir. Çünkü tabiatı miras olarak bırakmaktan bahsetmek, bir yerde insanın kendisini onun sahibi olarak görmesi sonucunu doğurur.¹³

b. Sorumluluk İlkesi: Kur’an-ı Kerim’de insanın başıboş bırakılmadığına dikkat çekilerek¹⁴ sorumlu bir varlık olduğu hatırlatılmaktadır. İnsanın ilişkilerini anlamlı kılan da onun kendisi ve çevresine karşı bazı sorumluluk ve görevlerinin olduğunun bilinci içerisinde davranmasıdır.¹⁵ Çünkü sorumluluk bilinci ile davranma insanı keyfi davranmaktan alıkoyacağı gibi kendi iradesini, kapasitesini kullanması gerektiğini de ona hatırlatır. Bundan dolayıdır ki Kur’an-ı Kerim’de insanın başıboş bırakılmadığına işaret edilerek varoluş ve yaratılış amacına uygun şekilde davranması gereken, sorumluluk sahibi bir varlık olduğu ona hatırlatılmaktadır. Sorumlu insan aynı zamanda kendi yaptıklarının da sonucuna katlanan onu dikkate alan insandır. Bundan dolayı yapacağı şeylerin sonuçlarını dikkate alarak yapmalıdır. Bu yönüyle Kur’an-ı Kerim’de insanın sorumlu bir varlık olduğunu hatırlatan bir işaret de; herkesin kazandığının kendisine ait olduğu ve her insanın kendisinden sorumlu olduğu, başkasının günahını yüklenmesinin sözkonusu olmadığıdır. Bu nedenle insanın kendisine ve çevresine olan sorumlulukları da hatırlatılmıştır. Mesela; israf etmeme¹⁶ ölçülü olma, ne elindekileri tutarak cimri, ne de elindekileri savururcasına aşırı cömert davranmama¹⁷ camiye giderken bile güzel ve temiz elbise giyerek gitme¹⁸, anne-babaya itaat¹⁹ tabiatında insan için yaratılmış olan bazı yiyecek ve içecek ve hayvanlara dikkat çekilerek onlar üzerinde düşünülerek bu bilinç içinde davranma²⁰ insanın sorumlu bir varlık olduğunu ona hatırlatan bazı örneklerdendir. Böylece Kur’an-ı Kerim, Allah-insan-tabiat ilişkisi çerçevesinde insanın sorumlu bir varlık olduğunu hatırlatmakta ve çevresiyle kuracağı ilişkide sağlıklı ilişkisi kurmasına yardımcı olacak bazı görev ve sorumlulukları da ona belirtilmektedir.

c- Bütünlük İlkesi: Varlıkların birbirinden tamamen ayrı ve kopuk olmadığını anlamamızı sağlayan bu ilke,²¹ Kur’an’da çok açık bir şekilde mesela; yeryüzü ve gökyüzünden bahseden ayetlerde görülmektedir.²² Bu ayetlerde arz ve semavat birlikte bir bütünlük prensibi içerisinde zikredilmektedir.²³

Aynı zamanda Allah’tan, insandan ve tabiatından bahsedilirken bütünlük ilkesi çerçevesinde bu üç unsur göz önüne alınarak atıflar yapılmaktadır. Mesela Bakara suresi 64. ayet bu bütünlük ilkesi içinde vaz edilen hususların birbiriyle bağlantı noktasını gösterme açısından önemli ayetlerdendir. Bu ayette, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılmasında gece ile gündüzün peşpeşe gelmesinde, denizdeki gemide, rüzgarda, gökten inen suda ve gökyüzündeki bulutlarda düşünen bir millet için Allah’ın varlığı ve birliğine dair pek çok delil olduğu ifade edilerek tabiatından bahsedilirken bu bahsin insana yönelik olduğu ve Allah’ın varlığı ve birliğini kendisine bahsedilen şeylerle kavraması gerektiğine dikkat çekilmekte ve Allah-insan-tabiat bir bütünlük prensibi içerisinde ele alınmaktadır. Böylece varlık alemindeki birimler arasında bir ilişkinin olduğu, birbirine bağlı bir düzenin bütünlük ilkesi çerçevesinde yansıdığı ortaya konmaktadır. Eğer varlıklar arasında bir kopukluk olduğu ve birbiriyle ilişkisi olmadığı varsayılırsa çevreye bakış açısı değişecektir. Aynı zamanda her yapılan şey sadece yaparı veya yapılanı ilgilendirir şeklinde bir anlayış hakim olacaktır ki, bencilce bir düşüncünün sonucu olan bu anlayış çevre sorunlarına yolaçacaktır. Nitekim spreyleyin ozon tabakası ile ilişkisinin olup olmadığı dikkate alınmadığından ozon tabakasının delinmesinde önemli bir rolünün olduğu çok sonraları anlaşılmıştır.²⁴

d-Karşılıklı İlişki İlkesi: Varlıklar arasında bir ilişkinin olduğu bütünlük ilkesine bağlı olarak birbirlerinden kopuk olamayacağı prensibi onların karşılıklı bir ilişki içinde olduklarını ve birbirlerini etkileyebileceğini de gösterir.²⁵ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de göklerde ve yerde olanların insanoğlunun emrine verildiği (45/13) belirtilerek, diğer yandan da insanların kendi elleriyle yaptıkları şeylerden dolayı karada ve denizde fesadın meydana geldiği ifade edilerek (30/41) tabiat-insan ve insan - tabiat ilişkisine dikkat çekilmektedir. Zira insanoğlu, düşünen, hisseden, anlayan, bilen bir varlık olarak tabiatındaki varlık ve nesnelere olan ilişkisini dinamik bir şekilde sürdürür. Onlardan yararlanır, yeni birtakım şeyler üretir. Yeme, içme barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılar²⁶ Ancak insan ihtiyaçlarını karşılarken aşırı davranır, israf eder, egemen olma arzusu ile tabiatı istediği gibi kullanmaya çalışırsa, tabiatı tahrip eder. Tabiatdaki dengeyi bozarak kendisi için ihtiyaçlarını karşılamak üzere sunulan tabiat, tehlike oluşturmaya başlar. Böylece karşılıklı bir ilişkinin söz

¹³ Uslu, Age, s. 13.

¹⁴ İlgili ayetler için Bkz.; 23/115; 75/36.

¹⁵ Bkz. Bayraktar, a.g.e., s. 44 vd.

¹⁶ İsraktan sakınmayı emreden ayetler için bkz.; 6/141; 7/31.

¹⁷ İlgili ayet için Bkz, 6/141; 7/31, 17/26-27,29,31; 47/37-38; 59/9; 64/16.

¹⁸ Bkz. 7/31.

¹⁹ İlgili ayetler için bkz.; 2/80; 4/36; 6/151; 17/23-24; 29/8; 31/145; 46/15.

²⁰ Tabiatındaki varlıkları ve bazı yiyeceklere dikkat çekilerek insanın düşünmesi istenen bazı ayetler arasında; 16/5-9, 11; 78/14-16; 80/25/32.

²¹ Çevrenin anlaşılmasında onun bütünlüğünün dikkate alınmasının gerekliliği açısından Bkz; İbrahim Özdemir, Çevre ve Din, s. 109-112.

²² Kur’andaki arz ve semavat bütünlüğü ile ilgili bilgi için Bkz; İbrahim Canan, *Ayet ve Hadislerle Çevre Ahlakı* s. 17-18.

²³ Konuyla ilgili ayetler arasında sadece Bakara Suresindeki 22, 107, 117, 118, 164, 255, 284 nolu ayetler sayılabilir.

²⁴ Bkz.; Ediz Hun, “ *Canlı Çevre’nin Dünü, Bugünü ve Yarını*” s. 30.

²⁵ Karşılıklı ilişkinin önemi açısından Bkz.; Olcay İmamoğlu, “*Psikolojik Açıdan İnsan-Çevre İlişkileri*” s. 191.

²⁶ Bkz. Bayraktar, a.g.e., s. 34-35.

konusu olduğu ve bu ilişkinin tek taraflı düşünülmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Bir ilişkinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi, ilişkinin karşılıklılık ilkesini dikkate almayı gerektirir. Yukarıda zikredilen ayetlerde karşılıklı ilişkinin varlığı belirtilmekte ve önemli bir husus olan bu ilişkideki bütünlük ilkesinin de gözetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yeryüzü ve gökyüzündeki herşeyin insanın emrine verildiği ayeti ile tabiat insan ilişkisi içerisinde insanın tabiatı egemen olması, tabiatı hoyratça kullanması ve tabiatı ölçsüz bir şekilde istifade etmesi istenmemektedir.

Aynı zamanda ayette geçen *Sahhara* kavramı incelendiğinde varlıkların kullanımının onların hareket ve davranışlarını belirleyen ilkeleri anlamakla mümkün olacağı anlaşılmaktadır.²⁷ Böylece tabiat ile insan arasında bir kopukluk olmaması gerektiği bu bütünlüğü tamamlayacak bir başka unsurun da adı geçen ayette Allah'ın bu kullanım potansiyelini insanlara verenin olduğu ve bunda düşünen kavimler için ibret olduğu ifade edilerek²⁸ Allah - insan - tabiat bütünlüğünün gözönünde bulundurulmasına dikkat çekilmektedir. Nitekim bu bütünlük ilkesi gözönüne alınmadan meydana gelecek ilişkide ağırlık kazanan tek yönlü karşımızdaki varlığı dikkate almadan, sadece egemenliğe dayalı bir ilişki tarzı²⁹ ortaya çıkacaktır. Bu da fesadın ortaya çıkmasına neden olacaktır ki, insanın kendi elleriyle yaptıklarından dolayı karada ve denizde fesadın meydana geldiği belirtilmiştir.

Bugün çevre sorunları içerisinde yer alan hava kirliliği örneğinde, karşılıklı ilişki ilkesi açısından çok önemli ipuçlarına ulaşmak mümkündür. İnsan tarafından atmosfere karıştırılan yabancı maddelerle havanın bileşimi bozulmakta, yaşanan bu durum da hava kirliliğine yol açmaktadır. Aynı zamanda insan bunun idrakinde olmayarak hatasını sürdürmektedir. Bunun sonucunda kirlenen hava, bu kirliliği asit yağmurlarıyla su ve toprağa aktararak yeryüzündeki canlıları etkilemektedir. Böylece sorun sadece hava kirliliği olarak kalmayıp bu kirlilik su ve toprağa da geçmektedir. Ayrıca içindeki canlıların da olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır.³⁰ Hava kirliliğinin su ve toprağı kirletmesine yol açması, aynı zamanda arz ve semavat bütünlüğü ilkesinin çok güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi insanın (Allah bütünlüğünden kopararak) tabiatı kendi amacı doğrultusunda algılaması bir çevre sorununu oluşturmakta o sorun da başka sorunları doğurmaktadır.

e-Denge İlkesi: Bu ilke, karşılıklı ilişkinin belli bir ölçü, ahenk içinde ve mevcut yapıyı bozmayacak şekilde gerçekleşmesini sağlayacak anlayışı ifade etmektedir. Bu yönüyle, denge ilkesi insanın ilişkisinde belli ölçülere dikkat etmesi gerektiğini gösteren bir ilkedir.³¹ Mesela Mülk suresinin 3-4. ayetlerde Allah'ın gökyüzünü yaratırken bir ahenk ve uygunluk içinde yarattığına dikkat çekilerek bir dengesizlik, uygunsuzluk, eksiklik görebilmek için iki defa insanın gözünü çevirip bakması istenmekte ancak gözün bitkin ve aciz kılacağına işaret edilmektedir. Aynı şekilde Furkan suresi 2. ayette, Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre düzenlediğinden bahsedilmektedir. Böylece kainatta bir denge gözetildiği³² ve bu dengeyi devam ettirecek şekilde davranılması gerektiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de mevcut dengenin sağlanması açısından dikkat edilmesi gereken hususlar da zikredilmiştir. Fesat ve bozgunculuk yapmamak, (28/83, 29/36), israftan kaçınma (7/31), emanete riayet etme (3/75-76, 33/72-73, 82; 23/8, 70/32), davranışlarda aşırıya gitmeme (2/190) vb. dengeyi sağlayacak olan hususlar arasında yer alan örneklerdir.

Günümüzde çevre sorunlarının ortaya çıkışında etkili olan hususlar arasında bu denge ilkesinin yeterince gözetilmemesinin de etkisi söz konusudur.³³ Bu açıdan doğanın birbiriyle ilişkiler içinde bir dengeler sistemine sahip olduğunu, Rachel Carson bazı örneklerle ortaya koymakta ve bu hususa dikkat çekmektedir. O, kimyasal ilaçların karmaşık biyolojik sistem hesaba alınmadan kullanıldığında faydadan çok zararın meydana geldiğini, ekosistemin dengeler sistemi olduğunu, bu denge içinde birinin bozulması halinde tüm sistemi etkileyen sonuçların elde edileceğini belirtmektedir.³⁴ Arizonadaki Kaibab adı verilen bir ceylan türünün başına gelenleri de bu dengenin bozulması açısından önemli bir örnek olarak göstermektedir. “ Bir zamanlar Kaibab isimli ceylanlar dengeli bir yaşam içinde iken, oradaki halk bu ceylanları koruyalım diyerek çevredeki kurt ve sırtlanların tümünü öldürmüşler. Düşmanları ölen ceylanlar büyük bir hızla çoğalmaya başlamışlar ve sayıları o kadar çok artmış ki gıda ihtiyaçlarını gideremez duruma düşmüşler ve bunun sonucu olarak toplu ölümler baş göstermiştir. Tek tek kurt ve sırtlanların öldüreceklerinden çok daha fazlası açlıktan sürüler halinde ölmüş, ayrıca o çevredeki bitki örtüsü aç ceylanların herşeye saldırmasından büyük zarar görmüş.³⁵

Bu örnek bize,”insanların bizzat kendi işledikleri yüzünden kara ve denizde fesat belirdi. Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır” (30/41), ile “onlar yeryüzünü islah etmeyip bozgunculuk yaparlar” (26/152) ayetlerini tekrar düşünmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.

²⁷ Şakir Kocabaş, *İslam'da Bilginin Temelleri*, s. 106.

²⁸ Bkz.; Kocabaş, *Age*, s. 107.

²⁹ Özdemir, *Age*, s. 104; İbrahim Uslu, *Çevre ve İslam*, s. 30.

³⁰ Özdemir, *Age*, s. 34.

³¹ Bkz.; Erol Uluğ, “ *Çevre Kirlenmesinin Boyutları*” s. 17-18; Ali Rıza Temel, “ *İslam'a Göre İnsan-Çevre İlişkisi* s.70.

³² Bkz.; Faruk Gürbüz, *Kur'an'da Denge*, s. 34 vd.; Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, s. 163.

³³ Temel, *Agm*, s. 70.

³⁴ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Biz*, s. 53.

³⁵ Cüceloğlu, *age* s.53.

3.Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi

İnsan, içinde bulunduğu çevreden etkilendiği kadar o çevreyi de etkileyen bir varlıktır. Bu etkileme ve etkilenme insanın kurduğu ilişkinin şekli ve niteliği ile de ilgilidir. İnsanın çevresiyle kurduğu sağlıklı bir ilişki, olumlu etkilenme ve etkilemeyi beraberinde getireceği gibi sağlıksız bir ilişki de tersi bir durumu ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle çevresiyle varolan insanın ilişkisi, onun ruh sağlığını da etkileyecektir.³⁶ Acaba Kur'an ışığında insan - çevre ilişkisini temellendiren ilkeler çerçevesinde oluşan ilişki tarzı insanın ruh sağlığını nasıl etkilemektedir? Bu temel ilkeler gözetilerek kurulan ilişkide insan ve çevre etkileşimi nasıl gerçekleşmektedir ki, ruh sağlığı korunabilsin. Bu soruların cevabını, çevre krizini yaşayan bugünün insanının durumunu da gözününde bulundurarak daha iyi görme imkanı olabilecektir. Bundan dolayı bugün çevre krizini oluşturan, bunu yaşayan insanın içinde bulunduğu duruma bakmak gerekir.

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre; bugünkü çevre bunalımı, sadece yeryüzündeki hayat ağını tehdit etmekle kalmamakta, bunun yanında insanlık tarihinin bu geç döneminde modern insanı uzunca bir süredir musallat olmuş olan içsel hastalık ve sakatlıkların dışa yansımaları da temsil etmektedir. Dolayısıyla bu görünen kriz, bir yandan modern insanın içindeki hastalığın bir işaretidir, bir yandan da sonunda hastayı içinde bulunduğu durumun ciddiyetinin farkına vardırarak kendini aşık bir yığınlık olarak gösteren o içsel marazın dışa yansımalarıdır.³⁷

Nasr, bugünkü çevre bunalımını modern insanın içsel sıkıntılarının dışa yansımaları şeklinde olarak değerlendirirken bir yerde mevcut insan-çevre ilişkisinin, insanın ruh sağlığını bozduğunu veya onun bazı sıkıntılarının çevre krizi oluşturmada etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun ortaya çıkışında ise ana hatlarıyla insanın çevreye olan şu bakış açısının rolü olduğunu belirtmektedir. "Batıda doğup tedricen diğer bölgelere dağılan modern insan asırlarca gezegeni hep ilerleme, maddi başarı, iktisadi gelişme ve 19. Yüzyılın diğer yanlışları adına tahrip etmiştir. Fakat o, bu sürecin sadece onu içsel ve manevi olarak bitirmekle kalmadığını; ilaveten yeryüzündeki yaşamın olmazsa olmaz şartı olan havanın bile teneffüsünü zorlaştırdığını artık görmektedir.

Dünyayı kazanmak gayesiyle semaya sırtını dönen modern insan bir anlamda bugün sırf semanın yitirilmesinden dolayı dünyayı kaybetmektedir. Bu tarihin onun hakkındaki inanılmaz hükmüdür".³⁸

Nasr'ın ifade ettiği gibi bugünün insanı çevresiyle kurduğu ilişkiyi Kur'an'ın vurguladığı Allah-insan-tabiat ilişkisi şeklinde gerçekleşen ilişki biçiminde insan-tabiat ilişkisi düzlemine indirgemıştır. Özellikle 19. yüzyılda Batıda kilisenin baskısı, insanı tabiatın uzaklaştırarak bir din anlayışı hristiyanlığın uhrevi dünya görüşü insanın manevi değerlere sırtını dönmesine yol açmıştır. Tabiatla olan ilişkisinde de "insan-tabiat" ilişkisi şeklinde bir anlayış ortaya çıkmış "tabiat-insan" ilişkisi büyük ölçüde gözardı edildiğinden insanın tabiat üzerindeki tahribatı 20. yüzyılın başlarında daha net görülmeye başlanmıştır. Ekolojik dengenin bozulması sonucu yaşanan olumsuz gelişmeler aynı zamanda insanın ruh sağlığını da etkilemektedir. Yeşil alanların azalması, gürültü ve stresli bir yaşam tarzı, ruh sağlığımız üzerinde etkili olan önemli çevre sorunlarımız arasında yer almaktadır. İnsanın ruh sağlığını da olumsuz yönde etkileyecek hale gelen çevre bunalımı Nasr'ın ifadesiyle insanın iç sıkıntılarının dışa yansımalarıdır. Çünkü insan çevresiyle olan ilişkisinde Kur'an'ın ışığında incelediğimiz insan-çevre ilişkisinin temel ilkelerini göz ardı edeceğine bir tavır sergilemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi mesela tabiatla olan ilişkisinde bütünlük karşılıklı ilişkisi ve denge ilkesinin zıddına davranarak insan-tabiat ve "tabiat-insan" ilişkisini, "insan-tabiat" ilişkisine indirgemıştır ve bu ilişki de kendini merkeze alarak davranmıştır.

Bu değerlendirmelerden de anlaşılıyor ki bugünün insanı çevresiyle ilişkisini "kendisi" merkezli kurduğundan çevre krizini yaşamaktadır. Aynı zamanda bu kriz, insanın içsel dünyasının da bir yansımalarıdır. Nasr'ın belirttiği insanın içsel hastalığının yansımaları ne tür bir hastalığın yansımalarıdır? Bir başka ifadeyle çevreye olan ilişkisini sadece "insan"ı referans alarak oluşturan bugünün insanın ruh sağlığı bu durumdan nasıl etkilenmektedir? Bu soruların cevabı ile Kur'an ışığında insan - çevre ilişkisini dikkate alan insanın da ruh sağlığında bu ilişki tarzının nasıl etkili olabileceğini görmek de kolaylaşabilecektir. Sadece "İnsan"ı referans alarak oluşturulan çevre-insan ilişkisi sonucunda ruh sağlığı açısından iki temel sorunla karşılaşılabilir.

a.Yabancılaşma Duygusu: İnsan - çevre ilişkisi sadece "insan" merkezli olur ve bu ilişkiyi sağlıklı bir şekilde temellendirecek ilkelerden yoksun olursa, insanda başta kendisine olmak üzere çevresine karşı bir yabancılaşma duygusu gelişebilir.³⁹ Zira latince başkası, yabancı anlamlarını gösteren *alienus* kelimesinden türeyen yabancılaşma kavramı,⁴⁰ bireyin çevresinden, işinden, kendi benliğinden ve kendi meydana getirdiği emeğinin ürününden uzaklaşma anlamlarını ihtiva etmektedir.⁴¹ Aynı zamanda bu kavram, Erich Fromm'a göre

³⁶ İnsan -Çevre etkileşiminin ruh sağlığı açısından anlam ve önemi için Bkz.; Tosun, Aem, s. 64-67; Fevzi Samuk "Çevre ve Ruh Sağlığı, s. 317 vd.; Deniz Gürsel, *Çevresizsiniz*, s. 93 vd.

³⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler I*, s. 41.

³⁸ Nasr, Age, s. 42.

³⁹ Tosun, Agm, s. 321-322.

⁴⁰ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C. IV, s. 222

⁴¹ Adnan Erkuş, *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, s. 12.

Fransızcadaki *Aliene*, İspanyolcada bu kelimeye yakın olan *alienada* sözcüğü çerçevesinde ruh hastasını ifade etmektedir.⁴²

Yabancılaşma olgusu, çeşitli dış etkenler sebebiyle kişinin kendi aidiyet bağımsızlığını yitirmesi ve bir eşya gibi işleme tabi tutularak maddenin, hatta kendi yaptıklarının ürettiklerinin kölesi olma durumunu ifade etmektedir.⁴³ Erich Fromm, bu olgu içinde putperestliğin de, P. Tıllich tarafından insanın bir yabancılaşması olarak değerlendirildiğini belirtir. Ona göre, puta tapıcılık, Tanrı yerine bir çok tanrıya tapma olayı değil, tapılan putların insan elinden çıkan bir nesne olmalarına karşın insanın onların karşısında diz çökmesi ve kendi yaptıkları şeylere tapmasıdır. Bu durumda insan, insan olmaktan çıkmakta ve birer nesne haline gelmektedir. Böylece kendi özünden kopmakta, yabancılaşmaktadır.⁴⁴

İnsandaki yabancılaşma, onun temel özelliklerini doğru bir şekilde kullanamayarak⁴⁵ çevresiyle olan ilişkisinde, çevreye bağımlı hale gelmesinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali Şeriatî, bir insanın, insan olabilmesini sağlayan 3 özelliğinin olduğunu belirtir. Bu özelliklerden birincisi, bilinçli, öz varlığının bilincinde olan bir varlık olmasıdır. İnsanın bu yönü, kendi niteliğini ve yaradılışını, öz yapısını, evrenin niteliğini ve öz yapısını, kendisi ile evren arasındaki ilişkinin niteliğini ve nelliğini algılamasıdır.⁴⁶

İnsanın ikinci özelliği ise, seçme yeteneğine sahip olmasıdır. Bu yeteneği ile insan, doğada ve doğaya karşı, üzerinde egemen olan şeylere, hatta bedeni ve ruhi ihtiyaç ve zorluklarla, doğal gereksinmelerine, güdümlerine başkaldırabilir. Aynı zamanda kendini bir düşünce uğruna veya başkaları uğruna feda edebilir. Böylece o, birşeyleri gerçekleştirirken seçimini yaparak onları ortaya koyabilen bir varlıktır.⁴⁷

Üçüncü olarak insan üreticilik, şekil vericilik özelliği olan bir varlıktır. En küçük şekillerden, büyük sanayi ve güzel sanatlar ürünlerine kadar birçok şeyi gerçekleştirir. Ayrıca insan, tabiattaki imkanları kendi üreticiliğiyle daha iyi kullanabilme ve yeni imkanlar oluşturabilme çabasına girer.⁴⁸

İnsanın bu özellikleri, onun insan olabilmesini sağlamak ve diğer varlıklardan farklılığını ortaya koymakla birlikte bu durum mevcut özelliklerin doğru olarak kullanılmasıyla gerçekleşebilecektir. Zira insan Şeriatî'nin ifade ettiği gibi kendi zindanı içinde çaresiz ve tutsak bir duruma da düşebilir.⁴⁹

Bu da bir bakıma insanın kendine yabancılaşmasıdır. Zira insan temel özelliklerinden birincisi olan bilinçli bir varlık olma, öz varlığının bilincinde olma özelliğini iyi kullanamazsa bu yabancılaşma sürecini başlatmış olacaktır. Çünkü kendi yaratılışını, öz yapısını, kainatın yaratılış ve öz yapısını ve kendisiyle evren arasındaki ilişkinin niteliğini yeterince idrak edemezse bilinçli bir varlık olma özelliğini tam olarak gerçekleştiremeyecektir.

Eğer insan varlığın yaratılış amacını unuttur, varlık ile kendi arasında bir kopukluk oluşturur ve dengeli bir davranış ortaya koyamazsa çevresine, tabiata yabancılaşacaktır. Tabiata yabancılaşan insan üreticilik özelliği sonucunda ürettiği nesnelere tutsak hale gelmiş ve seçebilme özelliğini kaybederek kendine de yabancılaşmış olacaktır.⁵⁰

Nitekim, 19. Yüzyılda başlayan makineleşme süreci, itici gücünü fazla üretim, insan için bolluk, rahatlık ve mükemmelleşme gibi gayelerden alırken aradan geçen uzun zaman onun çıkış noktasını unutturur. İnsanın elinde olan bu hakimiyet şimdi makinanın elindedir. Atilla İlhan bir yazısında bu durumu şu şekilde tasvir etmektedir; “ Pozitivizme'in ilk günden beri insanlığa müjdelediği bu. Oysa en gelişmiş teknikleri kullanan sanayi sonrası toplumlarında ne görüyoruz? Teknoloji, geleneksel din, ahlak ve hukuk değerlerini berhava etmiş, kutsal bilinen ne varsa hepsini dağıtmış ama; yerlerine geçip kendisi kurulmuş; artık teknoloji kutsallaşıyor. O toplumda bir kere tabiat kirlenmiş, toplumla tabiat arasındaki ilişkiler bozulmuş; daha doğrusu gelişmiş teknolojiyi inanılmaz vahşilikte yok etme olanaklarını geliştirmiş ya; bununla yetinmeyip insanı yabancılaştırmış.”⁵¹

Bu şekilde tabiata ve kendisine yabancılaşmış olan insan, aynı zamanda yalnızlık duygusuyla kıvranan bir insandır.⁵² Çünkü bu insan artık bireyleşmiştir. Teknolojinin yönlendirdiği, ürettiklerinin tutsağı olan insan, anını ve geleceğini para-tüketim kaygıları basit ve geçici, onu kemale ermekten ve kendi “insani” varlığına malik olmaktan alıkoyan ihtiyaçlarla motive olan bir birey haline gelmiştir. Bu şekilde bireyleşen insan, yalnızlaşmıştır ve yabancılaşmıştır, bencilleşmiştir. Sadece kendisini düşünür hale gelmiştir. Başkalarıyla dayanışma isteği yerine kendi bencil çıkarları ön plandadır.⁵³ Bu şekilde yabancılaşmayı ve yalnızlığı yaşayan insanı tasvir etme açısından şu ayet manidardır. “ Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir”. (59/19)

⁴² Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s. 134-135.

⁴³ Sadık Kılıç, *Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç*, s. 18; Ahmet Cevizli, *Felsefe Sözlüğü*, s. 541.

⁴⁴ Fromm, *Age.*, s. 135-136; Ayrıca Bkz.; Fromm *Marx'ın İnsan Anlayışı*, s. 106.

⁴⁵ Bkz.; Güven Savaş Kızıltan, *Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, s. 15-16.

⁴⁶ Ali Şeriatî, *İnsanın Dört Zindanı*, s. 33.

⁴⁷ Şeriatî, *Age.*, s. 34.

⁴⁸ Şeriatî, *Age.*, s. 36-37.

⁴⁹ Bkz.; Şeriatî, *Age.*, s. 71 vd.

⁵⁰ Nasr, *Makaleler*, s. 59-60; Erich Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, s. 57-58.

⁵¹ Kılıç, *Age.*, s. 15; Atilla İlhan, bu konuyu “İkili Yabancılaşma” adlı yazısında dile getirmiştir. *Milliyet*, 30 Kasım, 1982

⁵² Kılıç, *Age.*, s. 28-29

⁵³ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s. 153-154.

b. Şiddet ve Saldırganlık: İnsan ve çevre ilişkisi yönüyle insanın ruh sağlığı açısından önemli olan bir diğer husus, insanın tahrip etme, saldırma davranışlarının onun kişiliğinin bir parçası haline gelip gelmemesidir. Saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri, öfke, kaygı, korku, nefret, düşmanlık gibi duygu durumlarının bir sonucudur. Aynı zamanda saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri sözkonusu duygu durumlarına yol açar.⁵⁴ İnsandaki saldırganlık duygusunun içgüdüsel bir yönü olduğu ifade edilmekle birlikte⁵⁵ büyük ölçüde insanın çevresiyle ilişkisi sonucu öğrenme⁵⁶ veya ilişkinin niteliğine göre algılama tarzı çerçevesinde⁵⁷ çerçevesinde ortaya çıkan yönü bulunmaktadır.

İnsanda başkalarını, doğayı, nesnelere yakmaya ve yıkmaya, yok etmeye yönelik saldırgan davranışların kaynağı, doğal ve evrensel olan bütün canlılarda bulunan kendini korumadan ve tehdit altında hissetmeden kaynaklanan saldırganlık dürtüsü değildir. Öğrenilen bir eylem biçimidir.⁵⁸ Bu da pekiştirme veya model alma ile gerçekleşir. Bu nedenle sonradan öğrenilen bir sosyal davranış koşulları sağlandığında azaltılabilir ve ortadan kaldırılabılır.⁵⁹ Böylece, insandaki şiddet ve saldırganlığın niteliği onun çevresiyle olan ilişkisine bağlı olarak yoğunlaşabilir veya azalabilir. Bu nedenle çevresiyle ilişkisi sonucu yabancılaşan insan, aynı zamanda yalnızlık duygusunu da yaşayacağından bu insanın saldırgan davranışları artabilecektir. Çünkü yalnızlık, -yapılan bir araştırma sonucunda- insanların çoğu tarafından; çaresizlik, sıkıntı, tedirginlik, korku, kendini aşağılama, depresyon olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰

İnsanın kendine ve çevresine yabancılaşmasının bir ifadesi olan yalnızlık duygusu korku, sıkıntı, tedirginlik ve kaygıyı arttıracığından saldırgan davranma eğilimlerini de güçlendirebilecektir. Böylece insan, kendine veya çevresine yönelik saldırgan davranışlar sergileyebilecektir. İnsanın çevreyi tahrip etmesi, insan ilişkilerinde her an patlamaya hazır bir bomba gibi şiddete yönelmesi, yaşadığımız örneklerden olup günümüz insanının kalabalıklar içerisindeki yalnızlık duygusunun bir yansımasıdır. Adeta insan, yalnızlığını çevreyi sömürüp, tahrip ederek gidermeye çalışmaktadır. Aşırı kilolar ve aç gözlülük, biriktirme tutkusu, yalnız insanın sığındığı davranışlardır. Çünkü yalnızlık, varlığımızın her zerresine yayılır, umutlarımızı, tutkularımızı, hayallerimizi, hırslarımızı ve isteklerimizi ele geçirir.⁶¹

İnsan-çevre ilişkisi, insanın çevresine egemen olma şeklinde geliştiğinde o egemenliği sağlayacak şekilde davranışların oluşmasına neden olur. Egemenliği ortadan kaldıracak engeller karşısında şiddet ve saldırgan davranışlarla bu engeller aşılmaya çalışılır. İnsanın önündeki engeller, beklentilerinin, arzularının gerçekleşmemesine neden olacağından düş kırıklığı ve öfkeye yol açar. Bu duygular da bireysel ve toplumsal olarak saldırgan davranışların, şiddet eylemlerinin tohumlarını atar.⁶²

19. yy öncesinde insan-çevre ilişkisi açısından tabiat, insana hizmet eden, onun iktisadi hayatında geçimini sağlayan bir fonksiyona sahipti. Başta Protestanlığın insan ve hayat ile ilgili anlayışında meydana gelen değişiklikler,⁶³ sanayi devrimi ve benzeri sebepler sonucunda tabiat, kazanç sağlayan iktisadi bir obje⁶⁴ olarak algılanmaya başlandı. Bu anlayış, insanları tabiatı hoyratça kullanmaya sevk etti⁶⁵ ve çok üretip çok kazanmak için çevre kirliliğine yol açabilecek saldırgan davranışlar ortaya konmaya başlandı. Böylece tabiat, iktisadi kaygılarla yağmalanmış ve bundan dolayı "İktisat" insan-tabiat savaşımının önemli bir gerekçesi olmuştur.⁶⁶

Hem insanın kendine ve çevresine yabancılaşmasına bağlı olan yalnızlık duygusu sonucu hem de kazanca dayalı iktisat anlayışı çerçevesinde tabiatı yenen saldırılar, onu tahrip etmeye neden oldu ve ekolojik denge bozulmaya başladı. Buna bağlı olarak oluşan yeni çevre -ki buna çevre sorunları içinde boğuştuğumuz yeni fiziki ve sosyal çevre diyebiliriz- insandaki şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin artmasına neden olmuştur. Çünkü doğayla insan arasındaki sürekli iletişim, etkileşim vardır. Tabiatın değişen fiziksel ve kimyasal koşulları insanı bedensel ve ruhsal olarak etkiler. Doğal ortamla saldırgan davranışlar, şiddet eylemleri ve suç arasındaki ilişki, yüzyıllar boyu dikkat çeken ve üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu konuda bir çok düşünür ve bilim adamı tabiat ortamının insanı nasıl etkilediğine ilişkin bir takım gözlem ve tespitler yapmışlardır.⁶⁷

Bu durum insanın tabiatı kirlenmesi, tahrip etmesi sonucu ekolojik dengenin bozulmasına ve ozon tabakasının delinmesine yol açmıştır. Mevsimlerdeki değişiklik, yaşanan çevre problemleri insanın fiziksel ve ruhsal yapısını olumsuz yönde etkileyecek, öfke, kaygı, endişe gibi duyguların artmasına sebep olmaktadır. Aynı

⁵⁴ Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, s. 15, 20.

⁵⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Ruh Bilim Sözlüğü*, s. 318; Köknel, age, s. 29 vd.; Bilgin, age, s. 244-246.

⁵⁶ Köknel, age, s. 40-41.

⁵⁷ Bilgin, age., s. 258-259.

⁵⁸ Köknel, age, s. 28.

⁵⁹ Erkoç, age, s. 12.

⁶⁰ Bilgin, age, s. 133.

⁶¹ Ira J. Tanner, *Yalnızlık, Sevme Korkusu*, s. 30.

⁶² Köknel, age, s. 143.

⁶³ Uslu, age, s. 83-87.

⁶⁴ Kur'an-ı Kerim de insanın eşya ile ilişkisinin mal yığma şeklinde olmaması için onu uyarır (Bkz; 9/34; 104/2-3) Aynı zamanda kazanma duygusunun Allah ve Peygamber'e üstün tutulmayacak şekilde dengeli olmasını öğütler (Bkz;

⁶⁵ Uslu, age; 87 vd.

⁶⁶ Uslu, age, s. 85.

⁶⁷ Köknel, age, s. 55; Tosun, agm, 57-63. Ayrıca bu konuda İbn-i Haldun'un da önemli tesbitleri vardır. Bkz. Mukaddime,

zamanda insan, kentleşme, sanayileşme sonucu başta gürültü⁶⁸, kalabalık⁶⁹, trafik ve geçim sıkıntısı gibi sorunların altında ezilmekte ve şiddete yönelim artmaktadır. En küçük sorunlar karşısında insanların hemen şiddete başvurduğunu günlük hayatımızda yaşadığımız örnekler bize göstermektedir. Böylece insanoğlu, kendi eliyle tahrir ettiği doğal çevrenin sonuçlarını olumsuz bir şekilde kendi üzerinde hissetmektedir. İnsanın çevresiyle olan ilişkisini yeniden gözden geçirme zamanı çoktan gelip geçmektedir bile. Ruh sağlığını kaybeden veya kaybetmek üzere olan insanların sayısının artmaması için insanın ayrılmaz bir parçası olan gerek fiziki gerekse sosyal çevresiyle olan ilişki tarzını yeniden değerlendirerek değiştirmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ:

İnsanoğlu, çevresiyle iç içe bir varlık olduğu için onunla ilişkisi önem kazanmaktadır. Onun çevresiyle ilişkisini; çevresini algılayış şekliyle birlikte, bunun temellendiren ilkeler şekillendirir. İnsan için çevre sadece gördüğü, hissettiği ve kendisiyle sınırlı bir olan ise; buna bağlı olarak bir ilişki tarzı ortaya çıkacak, çevrenin insan üzerindeki ve insanın da çevresine katkısı bu şekilde gelişecektir. İnsan, çevresini iyi tanımak ve belirlemek zorundadır. Kur'an'da insanın çevresi, Allah-insan-tabiat üçlüsü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum, insanın çevresiyle ilişkisinin; birbirine bağlı, karşılıklı etki-tepkiye dayalı ve bir dengenin mevcudiyetini dikkate alan anlayış içerisinde, yaratılış amacına bağlı olarak oluşması gerektiğini insana kavratmaktadır. Bu şekilde kurulan ilişki tarzı, insanın çevresine ve kendisine yabancılaşmasını büyük ölçüde ortadan kaldıracak ve kendini çevresiyle uyumlu bir şekilde hissetmesine yardımcı olacaktır. Aynı zamanda buna bağlı olarak şiddet ve saldırganlık davranışlarından kaçınması gerektiğini de ona kazandırabilecektir. Böylece ruh sağlığı açısından olumlu bir tablo ortaya çıkabilecektir. Bununla birlikte Kur'an ışığındaki insan-çevre ilişkisi, bize bugün yaşadığımız çevre sorunlarının ve buna bağlı olarak ruh sağlığımızı olumsuz yönde etkileyen unsurların insan-çevre ilişkisini yeniden gözden geçirmemiz gerektiğine dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

- 1- Bayraktar, Mehmet, İslam ve Ekoloji, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1997.
- 2-Bilgin, Nuri, Sosyal Psikolojiye Giriş, Ege Üni. Edebiyat Fak.Yay. No: 48, İzmir, 1991.
- 3-Canan, İbrahim, Ayet ve Hadislerle Çevre Ahlakı, Yeni Asya Yay., İst, 1995.
- 4-Cevizli, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yay., Ank., 1996.
- 5-Cüceloğlu, Doğan, İçimizdeki Biz, İnsan Yay. İst. 1996.
- 6-Düzgün, Ali Şaban, Sosyal Teoloji İnsanın Yeryüzü serüveni, Akçağ Yay., Ank., 1999.
- 7-Erkuş, Adnan, Psikolojik Terimler Sözlüğü, Doruk Yay., Ank. 1994.
- 8-Fromm, Erich, Sağlıklı Toplum, (Çev; Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever), Payel Yay. II. Bsk. T.y. -Marx'ın İnsan Anlayışı, (Çev; Kaan H. Ökten), Arıtan Yay., İst., 1993
- Sevgi ve Şiddetin Kaynağı, (Çev; Yurdanur Salman, Nalan İçten), Payel Yay. İst., 1987.
- 9-Gürbüz, Faruk, Kur'an'da Denge, Denge Yay., İst., 1997.
- 10-Gürsel, Deniz, Çevresizsiniz, İnsan Yay., İst, 1989.
- 11-Hançerlioğlu, Orhan, Ruh Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1988.
- 12-Kılıç, Sadık, Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç, Rahmet Yay., İst, t.y.
- 14-Kızıltan, Güven Savaş, Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu, Metis Yay. İst, 1986.
- 15-Kocabaş, Şakir İslam'da Bilginin Temelleri, İz Yay., İst.,1997.
- 16-Köknel, Özcan, Bireysel ve Toplumsal Şiddet, Altın Yay., İst., 1986.
- 17-Nasr, Seyyid Hüseyin, "İslam'da Çevre Bunalımı, (Çev.Mevlüt Uyanık), İslami Araştırmalar Dergisi, C.IV, S.3, Temmuz 1990.
- Makaleler I, (Çev.Şahabettin Yalçın), İnsan Yay., İst., 1995.
- Bir Kutsal Bilim İhtiyacı, (Çev. Şahabettin Yalçın), İnsan Yay., İst., 1995.
- 18-Özdemir, İbrahim, Çevre ve Din, Çevre Bakanlığı Yay.,Ank.,1997.
- 19-Şeriatî, Ali, İnsanın Dört Zindanı, (Çev.Hüseyin Hatemi), Bir Yay., İst., 1984.
- 20-Tanner, Ira J. Yalnızlık, Sevmek Korkusu. (Çev.; H. Koray Sönmez), Kural Dışı Yay., İst., 1996.

⁶⁸ İmamoğlu, agm, s. 195-196; Gürsel, age, s. 98-99; Bilgin, age, s. 310-314.

⁶⁹ İmamoğlu, agm, s. 192-195; Tosun, agm, s. 64-65; Bilgin, age, s. 321,325.

21-Uslu, İbrahim, Çevre Sorunları, İnsan Yay., İst., 1995.

22-İnsan ve Çevre (Yayına Haz.; Mustafa Aykaç, Selim Argun), Sempozyum Tebliğleri, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yay., Yay. No.; 3, İst. 1992 (Bu eser içinde yer alan Ediz Hun, Musa Tosun, Ali Rıza Temel ve Fevzi Samuk'un tebliğlerinden yararlanılmıştır.)

23-İnsan, Çevre, Toplum (Yayına Haz.; Ruşen Keleş) İmge Yay., İst. 1992 (Bu eser içinde yer alan, Olcay İmamoglu ve Erol Uluğ'un makalelerinden yararlanılmıştır.

24-Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C. IV, Risale Yay., İst. 1990